

Egyetemes vallástörténet

Kiegészítő jegyzetek a tankönyvhöz, előadásvázlatok

1-2. ELŐADÁS: Bevezetés, vallásfenomenológia, a "szent"

"A modern nyugati ember bizonyos kényelmetlenséget érez a szent számos megnyilvánulása előtt. Nehéznek találjuk elfogadni a tényt, hogy sok emberi lény számára a szent például kövekben vagy fákban nyilvánulhat meg... De amiről itt szó van, az nem a kőnek önmagában való tisztelete, a fának önmagának kultusza. A szent fának, a szent kőnek nem mint kőnek vagy fának hódolnak; éppen azért imádják őket, mivel hierophániák, mivel valami olyat tárnak fel, ami többé már nem kő vagy fa, hanem a szent... ezek a tárgyak mássá válnak, és mégis ugyanazok maradnak..."¹

A kő, a fa a szenttel, az abszolúttal, az isteni másvilággal való kapcsolat közvetítője; akárcsak a különböző egyéb vallási szimbólumok, istenségek az istenről alkotott sajátos koncepciók, képzetek kifejezései, megragadásának eszközei. E megközelítés szerint a homo sapiens egyben homo religiosus ("vallásos ember") is, akiben természeténél fogva benne van a szent iránti vágy, vagyis az a törekvés, hogy életét az abszolút valóság közelében, a hétköznapi élet esetlegességeinek, végső soron a haláltól való félelemtől megszabadulva töltsse. Az emberi lélek nem tudja elviselni az emberi lét véletlenszerűségét, érzelmeink, vágyaink csapongását, valamint a külső körülményeink tőlünk való nagymértékű függetlensége okozta bizonytalanságot, a földi élet emberi szemmel nézve rendkívül nyomasztó esetlegességét. A homo religiosus kötni akarja magát valamihez, ami feltétlen, aminek abszolút értéket tulajdonít, ami megmutatja az irányt, értelemmel, jelentéssel ruházza fel az életet. Ezért törekszik az ember valamiféle "más-világgal," "Abszolúttal," transzcendenssel vagy legalábbis transzcendens-jellegű érzelmi élménnyel: a Szenttel való kapcsolatra. "Csak annyiban ismeri el magát valóságos embernek, amennyiben az isteneket, a kultúrateremtő hősöket és a mitikus ősoket utánozza. Tehát valami más akar lenni, mint ami a profán létezésének síkján egyébként lehet... Mítoszainak újbóli megjelenítésével a vallásos ember közel akar jutni az istenekhez, és részesévé akar válni a létnek; az isteni minták utánzásában a szentség utáni vágya és együttal ontológiai honvágya fejeződik ki."²

A homo religiosusnak tehát meg kell ragadnia a transzcendenst, ki kell fejeznie, megfoghatóvá, imádhatóvá kell tennie; szüksége van isteni mintákra, amelyeket utánozhat, abszolút értéként tisztelhet. Szüksége van az isteniről alkotott koncepciókra, szimbólumokra, amelyek feltétlen értékkel bírnak. A szent tárgyak, szent helyek, a szent idők és egyéb vallási megnyilvánulások rendszere ilyen szimbólumok, amelyek értéke nem önmagukban van, hanem az általuk szimbolizált

---

¹ Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane*, Harper and Brothers, New York, 1961.

² Eliade, *The Sacred...*, 92,99.

“isteni valóságban.” Ennek nyomán a következőképp foglalható össze a “hit” vallási rendszerré válásának folyamata³: A homo religiosus felfedezi létének ontológiai dimenzióját, vagyis ráébred az abszolút Valóság és saját élete közötti kettősségre, a transzcendens létezésére. Ebben a nyomasztó “vákuumban” elfogadja a transzcendens hívását, hitre jut. Ezután megtörténik ennek a hitnek az objektivizálódása, az adott történelmi és kulturális viszonyok által meghatározott, a kor eszméin és szimbólumrendszerén keresztül történő megfogalmazódása. A hit ennek során intézményesül, láthatóvá válik, azaz szertartásokban, szimbólumokban, tantételekben fejeződik ki. A hit objektivizálódása tehát az adott kor kulturális és történelmi viszonyai által meghatározott folyamat, azaz a létrejött vallási rendszer nem más, mint a magját képező hitnek egy adott kor nyelvére lefordított és egy adott kor világképe által meghatározott intézményesülése. “A vallást alkotó elemeknek ez az egész komplexuma egy valódi szinkretizmus... Az eredmény nem egy, a jelenlegi formájában egyenesen az Isten kezéből származó vallás. Valójában kulturális produktum, az Isten által befolyásolt emberi lények tevékenysége... A vallás az emberiség válasza az isteni meghívásra.”⁴ A létrejött vallási forma —a hittételek, erkölcsi törvények, szimbólumok, stb. — tehát sohasem az isteni valóság örökérvényű megfogalmazódása, hanem csupán az adott körülmények közötti időleges formába öntése, amely megváltozott történelmi, társadalmi és kulturális helyzetben újraértelmezésre, újrafogalmazásra szorul. Forma és tartalom tehát szétválik. “A vallás kifejeződött és intézményesült hit...”⁵ A forma — e vallási szemlélet szerint — változhat, hiszen pusztán az “isteni” valóság partikuláris megfogalmazódása egy adott történelmi és kulturális helyzetben — anélkül, hogy ezt a tartalmat érintő változásnak tekintenénk, vagyis, hogy ez a változás az Istennel való kapcsolat hitelességét érintené.

Mindez természetesen alapjaiban meghatározza a “kinyilatkoztatással” kapcsolatos értelmezést is. “Minden vallási tanítás csupán egy szimbólum, amely egy olyan valóság jelenlétét ábrázolja, amely minden gondolaton túl van... Mindaz, amit Istenről egy vallás mondhat, csupán egy ilyen szimbolikus megfogalmazás.” Mivel “lehetetlen ezt a transzcendenst hétköznapi, koncepcionális nyelven leírni,” így “az Istenről alkotott egyetlen szavunk és fogalmunk sem megfelelő és nem vehető az értelmünkön, felfogásunkon túli valóság pontos leírásának... Az Istenről alkotott emberi eszmék nem felelnek meg annak a kimondhatatlan valóságnak, amelynek csupán szimbólumai.” Ennek megfelelően “Kánaán és Babilon népei sohasem hitték, hogy az isteneket jelképező ábrázolásaik maguk istenek; sohasem borultak le egy szobrot magát imádni. Az ábrázolás az istenség szimbóluma volt... nem azonos az istenekkel.” Az ember maga fogalmazta meg, tárgyiasította hitét, “nem volt szükség az istenek különleges kinyilatkoztatására vagy egy isteni törvényre, amely a magasból szállt le a földre.” Így természetesen “nem rendelkezhetünk az ‘Istenre’ vonatkozó objektív

---

³ Leonardo Boff, Church: Charisma and Power. Liberation Theology and the Institutional Church, SCM Press, 1985, 95-96.

⁴ Boff, Church..., 94.

⁵ Boff, Church..., 90.

képpel: minden generáció maga kellett, hogy megteremtse azt az Isten-képet, amely alkalmas számára.”⁶

Azaz, más és más történelmi és kulturális körülmények közepette más és más Isten-kép, vallási szimbólumrendszer, hittétel alkalmas ugyanannak az isteni valóságnak a kifejezésére. Végző soron tehát — e megközelítés szerint — az “Istenre vonatkozó eszméink, tanaink nem változtathatatlanok és sérthetetlenek, az Istentől alászálló megfogalmazások, hanem időlegesek... Teljes mértékben ember által alkotottak... Isteneket teremteni valami olyan dolog, amit az emberek mindig is tettek — amikor egy vallásos eszme alkalmatlanná válik, egyszerűen kicserélik... Az Istenre vonatkozó eszméink és tapasztalataink minden generációban újrateemtésre szorulnak.”⁷

A fentiekben vázolt szemlélet egyik fontos velejárója, hogy felértékeli a hagyományt és a hagyományt gondozó vallási szervezet szerepét, hiszen szükséges volt annak hiteles eldöntése, hogy a hagyomány folyamatos újrafogalmazása összhangban van-e az “istenivel.” “A hagyomány egyfajta elrugaskodó pontot biztosított, amely képessé tette az embereket arra, hogy az élet végző kérdéseivel foglalkozzanak... Teljes bizonytságot adott arra vonatkozóan, hogy ez valóság, nem pedig pusztá fantáziálás.”⁸

Ugyancsak rendkívül fontos következménye ennek a vallási szemléletnek a nagyfokú hajlam a különböző vallásos eszmék összeolvadására, keveredésére. “A pogány vallásosság lényegében egy toleráns hit volt: amennyiben egy új istenség érkezése nem fenyegette az ősi kultuszt, mindig volt hely számára a hagyományos panteonban... A pogány antikvitás időszakában az istenek gyakran olvadtak egygé, vagy fogadták el egy adott hely istenségét egy másik nép istenével azonosként. Az emberek kezdték látni, hogy a különböző istenek egy isteni Abszolútum megnyilvánulásai lehetnek... Teljesen tudatában voltak annak, hogy mítoszaik nem a valóság tényleges beszámolóí, hanem egy pontosan megfogalmazhatatlan... misztérium kifejezéseí... Az isteneket egyre egy transzcendens valóság szimbólumainak tekintették.”⁹

Említést kell tennünk azonban arról is, hogy a fentiekben vázolt vallásossággal, illetve vallásértelmezéssel gyökeresen és tudatosan szembenálló szemléletet képviselt Izrael a Biblia ószövetségi könyveinek tanúsága szerint. Egy olyan történelmi korban és környezetben, melyben kifejezetten “a vallási szinkretizmusra való, megdöbbentő fokú hajlam”¹⁰ volt uralkodó, Izrael vallásilag elkülönülő magatartása egyedülállónak számított. “Ha figyelembe vesszük, hogy minden

---

⁶ Armstrong, A History...

⁷ Armstrong, A History...

⁸ Armstrong, A History...

⁹ Armstrong, A History..., 61,37.

¹⁰ Eliade, Vallási hiedelmek..., 125.

nép csoport, még a sémiták is, mint a hurrik vagy később a filiszteusok, Kánaánba érkezésük után csakhamar teljesen elfelejtették a saját vallásukat, emberileg egészen rendkívülinek fogjuk tartani, hogy a Jahve és Baál közti harc ilyen sokáig elhúzódott, és hogy minden megalkuvás dacára és sok hűtlenkedés ellenére is végül a jahvizmus győzelmével ért véget.”¹¹ (Egyesek azt a magyarázatot adják erre az elkülönülésre, hogy Izrael így kívánta megőrizni törzsi identitását, azonban ez a magyarázat visszajuttat bennünket a kérdés elejére: a többi nép, törzs miért nem hasonlóképpen járt el?)

A “Halld Izrael, az Úr, a mi Istenünk egy Úr” (Deut 6,4) hitvallása teljesen érthetetlen volt ebben a vallási, kulturális környezetben. Különös tekintettel arra, hogy az ószövetségi könyvek élesen szembe is állították az általuk csak bálványimádásnak, az ember saját kezeik csinálmányát imádó — a fentebbiekben bemutatott — vallásossággal, amely korról korra, kultúráról kultúrára újraformázza isteneit. (Ex 20; 34,15; Deut 4,28-35; 27,15; 31,29; II. Kir 22,17; II Krón 32,19-20; 34,25; Ésa 2,8; 17,8; 31,7; 37,19; Jer 1,16; 25,6-7; 32,30; 44,8; Hós 14,3; Mik 5,13; Hab 2,18.)

A Biblia talán az egyik legkiemeltebb helyén, a Tízparancsolat kinyilatkoztatása történetének keretében mutat rá arra, mi az oka az éles szembenállásnak (Ex 20,22-23.): “És mondta az Úr Mózesnek: Ezt mondd az Izrael fiainak: Magatok láttátok, hogy az égből beszéltem veletek. Ne csináljatok énmellém ezüst isteneket, és arany isteneket se csináljatok magatoknak.” A fentiekben vázoltak alapján már tudhatjuk, valójában mit jelent az a fajta vallásosság, amit a Biblia ezzel a megfogalmazással (ne csináljatok magatoknak ezüst és arany isteneket) elutasított.

Idézzük fel, miként is vélekedik a vallástudomány a környező, ókori Izrael korabeli népek vallásosságáról: “Kánaán és Babilon népei sohasem hitték, hogy az isteneket jelképező ábrázolásaik maguk istenek; sohasem borultak le egy szobrot magát imádni. Az ábrázolás az istenség szimbóluma volt... nem azonos az istenekkel.” Az ember maga fogalmazta meg, tárgyiasította hitét, “nem volt szükség az istenek különleges kinyilatkoztatására vagy egy isteni törvényre, amely a magasból szállt le a földre.” Így természetesen “nem rendelkezhetünk az ‘Istenre’ vonatkozó objektív képpel: minden generáció maga kellett, hogy megteremtse azt az Isten-képet, amely alkalmas számára...” A vallástudomány a fentiekből levezeti azt is, hogy ez a fajta szemlélet nem pusztán az ókori népekre, hanem általában, az emberi vallásosságra (homo religiosus) jellemző: “Istenre vonatkozó eszméink, tanaink nem változtathatatlanok és sérthetetlenek, az Istentől alászálló megfogalmazások, hanem időlegesek... Teljes mértékben ember által alkotottak... Isteneket teremteni valami olyan dolog, amit az emberek mindig is tettek — amikor egy vallásos eszme alkalmatlanná válik, egyszerűen kicserélik... Az Istenre vonatkozó eszméink és tapasztalataink minden generációban újratehermentésre szorulnak.”¹²

---

¹¹ Eliade, Vallási hiedelmek..., 140.

¹² Armstrong, A History...

Tehát a fentebb idézett Biblia-részlet azt a fajta vallásosságot utasítja el határozottan, amely szerint nem létezik — és az Istennel való hiteles kapcsolathoz nem is nélkülözhetetlen — történelmi és kulturális partikularizmusok felett álló isteni kinyilatkoztatás. Érdekes, hogy a Biblia mennyire tudatosan megy szembe ezzel a felfogással, nem pusztán az Ószövetségben, hanem az újszövetségi könyvekben is: “Azt az öröndetes üzenetet hirdetjük néktek, hogy e hiábavalóktól az élő Istenhez térjetez, aki teremtette a mennyet, a földet, a tengert és minden azokban valót...” (Acs 14,15/b), aki “kézzel csinált templomokban nem lakik, sem emberek kezeitől nem tiszteltetik” (Acs 17,24/b-25/a). Ezért “nem kell azt gondolnunk, hogy aranyhoz, ezüsthöz vagy kőhöz, emberi mesterség vagy kitalálás faragványához hasonlatos az istenség.” (Acs 17,29.)